

УДК 343.148.3+347.948+35.077.7

Ю.В. Циганюк, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри комерційного та трудового права
Хмельницького інституту Міжрегіональної
академії управління персоналом, адвокат

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник директора Хмельницького науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України —
завідувач відділу криміналістичних видів досліджень

СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто питання правового регулювання строків проведення судових експертиз у процесуальному законодавстві України. Проаналізовано норми Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального процесуального кодексу України та законодавства України про судову експертизу щодо строків проведення судових експертиз. За результатами аналізу визначено спільності та відмінності положень цих законодавчих актів щодо строків проведення експертиз, запропоновано зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: спеціальні знання, експертиза, строк, проведення експертизи, процес, провадження, договір, ухвала.

Рассмотрены вопросы правового регулирования сроков проведения судебных экспертиз в процессуальном законодательстве Украины. Проанализированы нормы Гражданского процессуального кодекса Украины, Хозяйственного процессуального кодекса Украины, Кодекса административного судопроизводства Украины, Кодекса Украины об административных правонарушениях, Уголовного процессуального кодекса Украины и законодательства Украины о судебной экспертизе в части сроков проведения судебных экспертиз. По результатам анализа определены общности и отличия положений этих законодательных актов в части сроков проведения экспертиз, предложены изменения в действующее законодательство.

The article deals with the legal regulation of the timing of the forensic examinations in the procedural law of Ukraine. The legal provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, the Economic Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Code of Administrative Offences, the Criminal Procedure Code of Ukraine and laws of Ukraine concerning the timing of the forensic examinations have been analyzed. Based on the given analysis it is highlighted the common and distinctive features, as well as changes in the current legislation.

У чинному вітчизняному законодавстві немає чіткого та єдиного для всіх процесуальних галузей права поняття певного строку проведення судової експертизи.

Кілька нормативно-правових актів містять положення стосовно строків проведення експертиз, але їх визначено лише як орієнтовні або законодавець обмежується зазначенням, що строк проведення експертизи визначається ухвалою суду (не пізніше цієї дати експертиза має бути передана до суду — на судове засідання). Мало того, існує різновекторність правового регулювання положень про строки проведення судових експертиз у зазначених процесуальних кодексах, хоча ця діяльність має бути уніфікованою, бодай із урахуванням критеріїв публічного чи приватного характеру процесу. Отже, проблема запровадження правового регулювання строків проведення судових експертиз на підставі порівняння норм процесуальних галузей права та законодавства, що регулює судову експертизу у цій частині, є актуальною.

Метою статті є з'ясування суті строків проведення судових експертиз у процесуальному законодавстві України шляхом проведення порівняльного аналізу процесуальних норм права.

Окремі питання проведення експертизи досліджували Т.В. Авер'янова, І.А. Алієв, Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсен'єв, В.Д. Басай, В.В. Бірюков, С.С. Бичкова, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, Ф.М. Джавадов, А.В. Дулов, О.О. Ейсман, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, О.М. Моїсєєв, Г.М. Надгорний, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, Г.М. Соколовський, І.Я. Фрідман, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші вчені. Проте комплексного сучасного порівняльного дослідження строків проведення судових експертиз у всіх процесуальних галузях права на цей час не було виконано.

У цілому законодавство України доволі детально регламентує питання організації та проведення різних видів експертиз. При цьому існує багато нормативно-правових актів, які регулюють експертну справу в Україні. Кожний вид експертизи має свою мету і завдання, форми, об'єкти експертного дослідження, методи і методики його проведення, які визначено нормативно-правовими актами з певних напрямів досліджень.

За роки незалежності України судова експертиза стала одним із пріоритетних засобів захисту прав і свобод громадян. Закон України «Про судову експертизу» визначає основні положення проведення незалежної, кваліфікованої та об'єктивної експертизи, орієнтованої на максимальне використання досягнення науки і техніки.

Експертиза (від франц. — *expertisa*, лат. — *expertus* — досвідчений) — це дослідження спеціалістом-експертом питань, вирішення яких потребує спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, економіки, торгівлі тощо, з наданням умотивованого висновку.

Процесуальні норми для призначення та проведення судових експертиз викладено у Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України), Господарському процесуальному кодексі України (далі — ГПК України), Кодексі адміністративного судочинства України (далі — КАС України), Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України), Законі України «Про судову експертизу», а також у відповідних підзаконних нормативно-правових актах, які деталізують чинні закони України в частині призначення та проведення судових експертиз.

Згідно з процесуальним законодавством судові експертизи призначають у тих випадках, коли вирішення певних питань у провадженні потребує спеціальних знань.

Так, згідно з ЦПК України для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. Якщо сторони домовилися про залучення як експертів певних осіб, суд має призначити їх відповідно до цієї домовленості.

Особи, які беруть участь у справі, мають право надати суду запитання, які потребують відповіді експерта. Кількість і зміст запитань, на які має бути надана відповідь у межах проведення експертизи, визначає суд. При цьому суд має мотивувати відхилення запитань осіб, які беруть участь у справі.

Особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд провести експертизу у відповідній судово-експертній установі, доручити її певному експерту, заявляти відвід експерту, надавати пояснення експерту, знайомитися з висновком експерта, просити суд призначити повторну, додаткову, комісійну або комплексну експертизу.

Якщо проведення експертизи доручено спеціалізованій експертній установі, її керівник має право доручити проведення експертизи одному або кільком експертам, створювати комісії з експертів керованої ним установи, якщо судом не визначено певних експертів, за потреби замінювати виконавців експертизи, заявляти клопотання щодо організації проведення досліджень поза межами експертної установи (ст. 143 ЦПК України) [1].

Відповідно до ст. 144 ЦПК України експертиза призначається ухвалою суду, де, крім підстав та строку проведення експертизи, зазначають питання, з яких потрібні висновки експерта або експертів, ім'я експерта або найменування експертної установи, якій доручається проведення експертизи, об'єкти, які слід дослідити, перелік матеріалів та об'єктів, що передаються для дослідження, а також попередження про кримінальну відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо експертизу призначено експертам кількох установ, в ухвалі про її призначення зазначають найменування провідної установи, на яку покладають проведення експертизи. Якщо проведення експертизи доручають експертній установі та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною визнається експертна установа. Ухвалу про призначення експертизи направляють виконавцям до кожної установи, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження та матеріали справи надсилають провідній установі.

При визначенні об'єктів і матеріалів, які мають бути направлені на експертизу, суд у необхідних випадках вирішує питання щодо відібрання відповідних зразків.

Якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питань, які потребують з'ясування, проінструктувати його про доручене завдання і на його клопотання надати відповідні роз'яснення щодо сформульованих питань. Про вчинення цих дій повідомляють осіб, які беруть участь у справі і які мають право брати участь у їх вчиненні [1].

Згідно зі ст. 42 ГПК України господарський суд призначає судову експертизу для роз'яснення питань, які виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань.

Учасники судового процесу мають право пропонувати господарському суду питання, які має роз'яснити судовий експерт. Остаточне коло цих питань встановлює господарський суд в ухвалі.

Проведення судової експертизи доручають державним спеціалізованим установам чи безпосередньо особам, які відповідають вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу». Особа, яка проводить судову експертизу, користується правами і має обов'язки, зазначені у ст. 31 ГПК України.

Сторони і прокурор, який беруть участь у судовому процесі, мають право до початку проведення судової експертизи заявити відвід судовому експерту в порядку та з підстав, зазначених у частинах п'ятій і шостій цієї статті ГПК України [2].

Суд може призначити експертизу також згідно зі ст. 81 КАС України, коли є потреба з'ясувати обставини, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо.

Особи, які беруть участь у справі, мають право надати суду запитання, що потребують відповіді експерта. Кількість і зміст запитань, на які експерт має надати відповідь у межах проведення експертизи, визначає суд. При цьому суд має мотивувати відхилення запитань осіб, які беруть участь у справі.

Особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд призначити експертизу і доручити її проведення відповідній експертній установі або певному експерту. Якщо сторони домовилися про залучення як експертів певних осіб, суд має призначити їх відповідно до цієї домовленості.

Якщо проведення експертизи доручено експертній установі, її керівник має право доручити проведення експертизи одному або кільком експертам, якщо судом не визначені певні експерти, а за потреби — замінити виконавців експертизи, заявити клопотання щодо організації проведення досліджень поза межами експертної установи.

В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків [3].

Відповідно до ст. 273 КУпАП експерт призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба у спеціальних знаннях, у тому числі для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації.

Експерт зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і надати об'єктивний висновок щодо поставлених йому запитань. При цьому експерт має право знайомитися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для надання висновку; з дозволу органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягується до відповідальності, потерпілій особі, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім під час розгляду справи [4].

Згідно з частиною першою ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Визначається, за яких умов слідчий чи прокурор зобов'язаний призначити експертизу.

Відповідно до ст. 243 КПК України сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторо-ни захисту чи потерпілої особи, а сторона захисту має право на договірних умовах самостійно залучати експертів для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Водночас ст. 244 КПК України передбачає залучення експерта слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених цією статтею.

У разі відмови слідчого, прокурора у задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. При цьому, як визначено частиною другою ст. 244 КПК України, клопотання містить:

- коротке викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- прізвище експерта, якого необхідно залучити, або назву експертної устано-ви, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- вид експертного дослідження, що потрібно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити експертові.

До клопотання також додаються:

- копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

До ухвали слідчого судді про доручення на проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням (частина сьома ст. 244 КПК України). Слідчий суддя має право не включати до ухвали ці запитання, якщо відповіді на них не стосуються кримінально-го провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі [5].

З огляду на те, що кримінально-процесуальне законодавство визначає експер-тизу як одну із слідчих (розшукових) дій, доцільно навести зміст ст. 28 КПК України, яка визначає розумні строки їх проведення: «...Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або при-йняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідни-ми для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окре-мих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень».

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження згідно з частиною третьою цієї статті є [5]:

- складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхід-них для проведення досудового розслідування тощо;
- поведінка учасників кримінального провадження;
- спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

При цьому кримінальне провадження щодо особи, яку тримають під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першої чергово.

Отже, спільним для всіх процесуальних кодексів є те, що експертиза однозначно може бути призначена судом з урахуванням всіх підстав (також спільних для всіх процесуальних галузей права) для цього, викладених вище.

Проте вказівка щодо строку проведення експертизи як структурний елемент ухвали суду є лише у ст. 144 ЦПК України, а також у ст. 28 КПК України — в контексті розумних строків проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. ГПК України, КАС України та КУпАП питання строків проведення експертиз не визначають.

Узагальнене визначення терміна «строк» надала С.Л. Заставна. На її думку, це визначений період часу, зі впливом якого пов'язана певна дія чи подія, внаслідок якої виникають, змінюються чи припиняються адміністративні правовідносини. «Термін» може визначати граничні межі правових строків, момент початку, зміни чи припинення правових відносин, а також момент настання чи припинення негативних або позитивних наслідків для учасників цих правовідносин [6, с. 122].

Чітке визначення терміна «строк» містить п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція), в якій строк проведення експертизи залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців встановлює керівник експертної установи (або заступник керівника чи керівник структурного підрозділу) у межах:

- 10 календарних днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів та вирішуваних питань і простих за характером досліджень;
- 30 календарних днів — щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або середньої складності за характером досліджень;
- 60 календарних днів — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або складних за характером досліджень;
- понад 60 календарних днів — щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань (понад десять), виходячи з фактично необхідного для експерта часу або особливо складних за характером досліджень (з використанням криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного); проведення експериментальних досліджень; застосування кількох методів);
- понад 90 календарних днів — якщо експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною і потребує вирішення понад десяти питань або вирішення питань, які потребують кількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана у зазначені строки.

Більш розумний строк встановлюють за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів.

У разі значного завантаження експерта та знаходження у нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, у тому числі комісійних та комплексних, зазначені строки можуть бути переглянуті або встановлені додатково з урахуванням необхідного реального часу на їх виконання.

Попереднє вивчення матеріалів при проведенні простих та середньої складності досліджень не повинно перевищувати відповідно п'яти та десяти робочих днів; коли йдеться про складні та особливо складні дослідження — відповідно п'ятнадцяти та двадцяти робочих днів.

У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу».

У випадку невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи упродовж 45 календарних днів з дня подання клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

До строку проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта) [7].

У випадку проведення експертизи за разовими договорами (що може мати місце лише у випадках, коли провести її в іншому порядку неможливо) строки виконання експертизи, а також розмір винагороди експертів та порядок її виплати зазначають у договорі. Таку можливість передбачено п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.98 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [8].

Водночас встановлення строків виконання експертизи як суттєвої умови договірної зобов'язання є недоречним, оскільки у практичній діяльності судово-експертних установ є кілька варіантів вирішення цього питання:

- експертизу проводять у строки, наперед обумовлені сторонами договору (згідно з умовами процесуальних кодексів);

- конкретні строки проведення експертизи залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців визначає керівник експертної установи або заступник керівника чи керівник структурного підрозділу (відповідно до п. 1.13 Інструкції) [7].

Отже, строк проведення судової експертизи можна визначити як кількість календарних днів, упродовж яких згідно із законодавством має бути проведена експертиза, термін же проведення судової експертизи — це чітко визначена дата, коли має бути завершено проведення експертизи. З урахуванням того, що строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта.

перта (повідомлення про неможливість надання висновку), говорити про встановлення строку проведення експертизи у процесуальному законодавстві або у договорах недоречно (п. 1.13 Інструкції).

Крім того, Інструкція встановлює строки проведення судової експертизи залежно від складності, яку можуть визначити лише експерт та керівник експертної установи, водночас процесуальні кодекси не містять положень про попередні консультації з експертами щодо складності експертизи та можливостей її проведення у визначений для кожної експертизи строк. Ця прогалина процесуального законодавства створює незручності, а у певних випадках і процесуальні конфлікти між учасниками провадження щодо проведення експертиз. Тому процесуально обґрунтованим буде впровадження у процесуальні норми положень, які передбачають попереднє консультування з експертом або з керівником експертної установи щодо складності проведення запланованих експертиз.

Також слід уніфікувати правове регулювання строків проведення судової експертизи у процесуальних кодексах залежно від публічного чи приватного характеру процесу.

Список використаної літератури

1. *Цивільний процесуальний кодекс України* : станом на 22 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/> page.
2. *Господарський процесуальний кодекс України* : станом на 08 травня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/> page.
3. *Кодекс адміністративного судочинства України* : станом на 27 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/> page.
4. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* : станом на 15 березня 2016 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/> page5
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 24 грудня 2015 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>.
6. *Заставна С.Л.* Про строки і терміни в національному праві України [Електронний ресурс] / С.Л. Заставна // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. — 2013. — Вип. 11. — С. 119—123. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2013_11_33.pdf.
7. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 31.07.2015 № 1915/15)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
8. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1998 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97/>.